

Çıldır Köyleri Seyahat Notları - II*

Prof. Dr. M. Fahrettin KIRZIOĞLU

12.7.1948, Kertene

Kertene, Gürcüce'de arpalı demektir. Köyün ortasında yekpâre kaya vardır. Diğer kayalığın üzerinde kilise ve hisar izleri var. Eskiden **Kürtler** Gaçıyan'da (aşağı ve yukarı) ve Cocorta'da (çermikten yukarıda bulunan bostan yerinde) oturur, bu köylülere çok eziyet verirlermiş. Senede yedi yerde çadır kurarak, Zığaristav'dan Uğuz'a kadar yer değiştirirlermiş. "Akar-bakar" diye dereye başını uzatan sığır, koyun ve atları yakalar, sahibinden ağır cerimeler aldıktan sonra bırakırlarmış. Sonradan Ruslar bunları toplayıp Hamaş'a yerleştirmişdir. Kür'ün aşağısında Hariş'ten yukarı Tümük'te de **Kürtler** varmış.

Aydın ağağil, Xirtız'daki Panaket'ten gelen Baduroğullarındandır. Eski bir isimdir. Mânasını bilmezler, **bahadır** demektir.

Halk arasında bu nahiyeye Niyalasxor derler. 13 köydür. On köy, suyun solunda, üç köy sağındadır. Solda Hamaş (çoğu Kürt, azı Yerli), Zerebük (Yerli), Okşit (Ampur muhtarlığına bağlı, Yerli), Kertene (Yerli, kertenkelesi çoktur), Kurtkale (Yerli), Kôdas (İmir), Tatalet (Yerli), Colit (İmir), Ampur (Yerli), Vaşlop (Yerli), Çamurda (Yerli). Suyun sağında, Zığaristav (Yerli), Yerli Çayis (Yerli), Kenarbel (Terekeme, İmir değil), Meşe Ardahan'da Hoşiret, Axaşen, Örüşet, hep Kürt'tür. Bunlar Kürt'müş fakat evlerinde de Kürtçe konuşmazlar, köyün çocukları bilmezler. Hamaş'ta hemen hemen Kürtçe bilen çocuk yoktur. Bunlar hudut boyundadır.

Bundan yüz veya 150 sene ewel Gürcistan'dan Borçalı'dan gelmedirler (1801). İmirdirler. Babaları da burada doğmuştur.

Haritanın Doğrusu

Kertene köyü köprüsünden (Demirköprü), Kertene ve Kurtkale, Zığaristav'dan gelen araba yolları, bu demir Kertene köprüsünden geçer. Zığaristav'ın sinorunda köprüden itibaren Ardahan suyu hudut oluyor. Sağdan Aloda suyu, sağdan Xingir suyu, soldan Ardahan suyuna karışır. Hudut, Xingir suyulla başlar. Karzak'la Kür arasında Ermeni köyü (Müslüman azmış) Moraguval'dır. Xingir suyunun solunda

Panaket köyü (Müslüman), altında da Varnet, Karzamet, şimalde Gavet İncedere tepesi, Gavet'ten aşağı aynı dere üzerinde Niyala köyü vardır. Huduttan öteye Ardak, ötede kalıyor. Agara'dan yukarı Lebis köyü vardır. Hasta Hasan'ın köyüdür. Bizde kalan 14 köyden âşık yetişmemiş fakat Niyalasxor'dan, Lebis'ten yetişmiştir. Vaktiyle Niyala'ya bağlı olduğundan buraya Niyala=taş axor mânasına Niyalasxor demişlerdir.

Keldağ bizdedir. Kasret'ten hudut geçer. Uğuz mıntıkası Meşe Ardahan'la Niyalasxor arasındadır. Hangi bölgeye ait olduğu sabit değildir.

* Yunus Zeyrek tarafından yayına hazırlanan bu yazının birinci bölümü, dergimizin 10. sayısında çıkmıştır.

Bu dere köylüleri Çıldır'ı Niyalasxor'dan ayrı sa-
yarlar. Oralar Çıldır'dır derler.

Ardahan suyunun sağında Zığarstav solundan
Kertene, Kurtkale arazisi bir çukur gibidir. İsmi Ni-
yalasxor.

Ufukta şark cenubundaki büyük sırtın tepesi
Tavşan tepesi üzerinden hudut geçer ve köprüye
hakim tepe Yumru tepedir. Zığarstav deresinden
Kenarbel gölünün ayağı olan ve bir değirmen çevi-
ren su gelip sağdan Kür'e karışır. Kurtkale'nin şı-
malindeki kayalık sırtlara Koduşet, şarkında Kurt-
kale kayalığı, daha şarkında Çamurda tepesi.

Kertene'nin şimalinde yumru Büyükdağ, Ba-
baseyit (Halk ağzında Babazet) dağı Kurtkale ile
Kertene sinorunda şimal garbinde uzanan sırtlara
Kollıçegil tepesi (kollu olduğuna), Keldağ (yarıdan
yukarısı taşlık ve otsuz olduğundan), Zerebük sino-
runda yumru dağ da Gökdağ.

Köyün garbinde üst kenarında Ziyaret tepesi
derler. Ayrıca köyde bir kayalığa Kayabaşı, yukarı-
sındaki bir kayalığa da Kilise kayası derler. Büyük
kayalıkta bazan kemik çıkar. Kale yoktur.

Kür Irmağı - Kertene

Keklik öten, yavşan biten, tavşan yatan, yerden
ırak ol ki keklik kıraçta, yavşan kıraçta, tavşan kış-
lakta yatar da ondan.

Çamurda'da Bedeloğulları, Gödekoğulları var.
Badiroğulları, Panaket'ten Kertene'ye gelmedir. Ze-
rebük altında Zeg kiliselidir. Yukarıda Radasin (kili-
seliydi), Gumlet (kiliseliydi). Bu üç köyün harabesi
Kertene hududundadır.

Dikkat: Niyalasxor Çıldır'ın diğer köylerinde hiç
şalvar ve gazeki kalmamış. Erkekler ceket, panton-
lon, şalvar veya zığva kilot giyiyorlar. Bazan da Yerli
şalından bunları dokuyorlar. İhtiyar kadınlar kurşak
bağlanıyor.

Kale bağçası, Kurtkale'den yarım saate inilen
derede biçiminde bir yanmadadaki kayalığın üzerin-
de ufak bir kale vardır. Batı yanı bahçelidir. Ceviz,
elma, armut olur. Bu bağlar, Meredisli Senemoğul-
larınınmış. 9/12 hissesini Kurtkaleliler satın almış-
tır. Eskiden Çıldırılılar buraya gelip tahıl, yağ, dükkân
eşyası getirirdiler. Burası panayır gibi olurdu. Mey-
veyle değiştirirlerdi.

Şark ilerisinde Küçükkilise derler bir harabe var.
Vaşlop hududunda çayın kenarında düzlük ve Has-
bahça vardır, Başlop'tadır. Yanında Ardahan suyu
göllenir; Xino'nun gölü derler.

Bu kalenin kayalığı üzerinde hisar (duvar) vardır.
Üstünde kayalıktaki duvarlar da içkale oluyor. Kapısı
şimale açılır. Kilise, içkalede kalenin şark cenubu
eteğinde, çayın tabanında Hamam denilen kaynat-
ma bir harabe var.

İçkalede kesme taştan içi 14 ayak eninde, 22
ayak uzununda ufak bir kilisedir. Kemerli kubbeli,
tonos. Kapısı kıbledendir. Ortodoks kilisesidir. Re-
simler şark tarafındadır. Alçı üzerine boyalı, dinî
resimler vardır. Kemer kubbesi ortadan delinmiştir.
Dışkalenin iki kapısı var. İçkalede bina harabeleri
var, bazısı kaynatmadır. Kilisenin cenup yanında bir
üstüvani kale harabesi vardır.

13.7.1948, Zığarstav

Köyün orta ve çukur mahallerinde etrafı kaba
kara taşla (yontma değil) çevrili kilise kısmı, kırmızı
ve içi kara kevek taştan imiş. Kilise çok yüksektir
(10 m. kadar). 14 ayak kutrununda bir yarım dairesel iç
kısmı vardır, şarka taraf. Derenin kenarında yapılan
ve bir bedenle çevrilen bu beden kilise, kalecik va-
zifesi görürmüş.

Kale gibi bir kiliseydi. Yanında çok kemik çıkar.

Battal Gazi, Ağtaş ile Zığarstav arasındaki Tik-
metaşa gelerek, hârikle gelerek harbedip fethedi-
yor. Sonra kale bahçesini de zaptediyor. Sonra kale
beğinin kızı taş atıyor. Battal, şehit düşüyor. Kız
da hançerle gelip orada âşıkının yanında düşüyor.

Karzak gölünde bir ada var. Burada köy var. Taştan koç, at heykeli var. Çayis'te koç ve at resmi vardır. Bu köyde, kazılınca güveç çok çıktı. Tıkka toprağı bu köyde vardır.

Cavaxet, merkezi Ahılkelek olan bölgeye denilir. Xirtız da sayılır. Karapapaklar, Yerlilere Çinçavat derler. Yerliler de Karapapaklara İmir derler. Van çukurunda Buzmaret, Van, Uzundere İmirdirler. Evleri kötü kokar. Van, Buzmaret, Koyundere ahali İmir'dir. Colit, Kôdas, Ardak, Panaket İmir'dir. İmirler, ge'yi ga şeklinde söyler. Götürme/gotuma diyenler İmir'dir. Bizim Niyalaxor'da eskiden Gürcice bilen yoktu. Yalnız Persalılar (Ahıska'da Persa köyünden gelenler) Kenarbel'de Gürcice bilirdiler.

Gagavan: Malı, koyunu olmayan, rençberliğı olmayan ve yalnız bağ ve meyveyle geçinen ahali Gagavandır, Zığaristav da. Dere yerlerde Şavşet, Posxov Gagavandır, rençber değillerdir. Ardanuç, Yusufeli, Xirtız, Azgur da Gagavan'dır.

Tümük'te kale vardır. Ardahan çayının solundadır. Terekemeler, Ardahan Kür'ü derler. Yerliler Ardahan çayı derler.

Tümük'ün Kürd'ü, mutruptur, dilenirler. Bunların dilencisi yamandır. Tek bulursa adamı öldürür ve bir kapıdan bir şey almadan gitmezler.

Xızan, mal yemez, xabis, pislik içerisinde yaşayana derler.

Karzak'tan Xirtız'a kadar Cavaxet'tir. Eskiden ihtiyarlar burmalı çit sarardı. Delikanlılar sarık sarardı, çocuklar dal fesi örterdi. Orta yaşlılar da papak örterdi. Yerliler de papak örterdi, kabalak bağlardı. Zığva hiç giymezlerdi. Arkalık giyerlerdi. Şuba, arkalığın üstüne giyilen kaytanla bağlanır bir pelerin gibidir. Kırım papağı giyerlerdi. Çok zenginler, şubanın üzerine de yamçı giyerlerdi.

Çok zenginlerin elbisesi şöyleydi: Bedene döngümlük, üzerine bir zubun (işlik), üzerine arkalux, üzerine çuxa, üzerine şuba, üzerine yamçı (ata binende), son zamanlarda Hüseyin Paşa böyle giyinirdi.

13.7.1948, Yerli Çayis

Köyde halen cami olarak kullanılan, haricen 29.5 ayak eni, 54 ayak uzunudur. Dar cephesi Karasu'yun sağında, Şeytankale'nin karşısındaki türbelik Çatxev harabesinde taş koçlar çok vardır. 15-20 tane var... Eyerli koç, kırmızı damarlı taş. Şimal yanındaki duvara dayalıdır. Ocak, mum dolabı var. Kilisenin yan bahçesi, harçsız taştan bir çevirme. Temelden yukarı büyük taşlar kullanılmıştır. İki metre uzunluğunu, bir metre boyunda taşlar vardır. Yedi karış bir süem¹ kuyruktan başa kadar uzunluğunu, beş karış yüksekliğinde büyük koç eyerli. Kızıl taş. Arkasında çil gök taş koç daha küçüktür, uzunluğunu altı karış.

Rabat - Şeytankale (İblis Hisarı).

Kilisenin içerisi tonozlu kemerdir. Kapısı cenup-tan ve şimalden olmak üzere iki tanedir. Köylüler icabında cami, icabında kilise olarak kullanılsın diye üstadının böyle yaptığını rivayet ediyorlar. Cenup kapısı ortadandır. Şimdi mihrap yapılmıştır. Şimaldeki kapısı cami kapısı olarak kullanılmaktadır. Zemini tahtasız, döşemesizdir.

İçeriden çıkıntılı iki kemer ve tonozla tavanı örtülüdür. Şimal kapısında içeriki sol sövede oyma şu yazı var: (Bir papaz 1912'de gelip okumuş. 975 sene önce yapıldığını söylemiştir). Çatxev, Ardahan çayı ile Çıldır suyunun kavuştuğu yerdedir.

Çayis, 93'ten sonra bir tarafa muhacir olmamıştır. 120 hanedir. Çatxev köy harabesi, buranın kiblesine düşer. Şimaldeki sırtlara Zadén, Kür'ün solunda, şimali ormanlı sivri tepeye -ki Cocorta'nın yanında- Loru tepesi derler. Kibledeki sırtlara Mozurét derler. Gündoğandaki sırtlara Dambaxura derler.

Çayis'te ay adları: Döldöken/mart, abril, mayıs, kirazayi, orağayi, meyramayi, bögrümayi, şarabayi, koçayi, karakiş, zemheri, gücük.

12 hayvanlı seneler usulünü bilirdiler. Hocalardan, eskilerden duymuşlardır. Zığaristav ve Çayis'te hocalar Yerlidir. Diğer köylerde (hoca) yoktur ve Şavşet köylerinden gelirler.

Kenarbel gölünün garp ucunda Zurzuna-Karzak şosesi solunda köyün şimal yanında iri taşların bulunduğu Tikmetaş denilen mezarlıkta 8 karış uzunluğunda 4 karış yüksekliğinde 2 karış da toprağa girmiş iki tane yüksek haç taşı var. Kırmızı, kara taştan at heykeli var. Bir koçu da Zurzuna'ya götürmüşler.

13.7.1948, Suxara

Åşık Şenlik'in, Yukarı Mahalle mezarlığında, dağ yolunda, köyden çıkarken sağ kolda (köyün şark şif-

mali köşesinde) yekpare taştan fesli baş taşı, kabartma 11 satır: halinde “Halk Aşığı Şenliği Baba - 1913” ile bir şiirinden dörtlük yazılmış. ²

Tekerleme: **“Suxara/Suyu kara/Otu yok/Güni kara”** Kakacın 250 m. garp şimalindeki tepe üzerinde gök taştan koç taşı, yedi karış uzunlu, yere gömülü. Köylüler ziyaret ederler. Bu tepe hep mezarlıktır. 15 adım garbında da kafası kırmızı bir koç veya at heykeli var ●

Yazıda geçen köy ve kasabalar, bağlı olduğu ilçe ve yeni adlarıyla şöyledir:

Acara	: Merkezi Batum şehri olan ve bugün Gürcistan sınırları içinde bulunan özerk bölge.
Agara	: Ahıska-Asmiza'nın köyü.
Ahılkelek	: Cavaxet bölgesinin merkezi.
Ampur	: Çıldır-Kenardere
Ardax	: Ahıska-Asmiza
Ardanuç	: Artvin'in ilçesi.
Axaşen	: Hanak-Sazlıçayır
Azgur	: Ahıska'nın doğusunda eski bir Türk kasabası.
Babaseyit	: Babazet dağı
Borçalı	: Tiflis'in güneyinde Terekeme Türkleriyle meskûn bölge.
Börk	: Hanak'ın köyü.
Buzmaret	: Ahıska-Asmiza
Cavaxet	: Ahıska'nın güneyinde merkezi Ahılkelek olan bölge.
Colit	: Çıldır-Akçıl
Cuvel	: Posof-İncedere
Çamurda	: Çıldır-Akdarı
Çıldır	: Ardahan'ın ilçesi.
Eski Beğrexatun	: Çıldır'ın köyü.
Gavet	: Ahıska-Asmiza
Gügübe	: Hanak-Binbaşak
Hamamlı	: Borçalı
Hamaş	: Çıldır-Ağlı
Hoçuvan	: Ardahan'ın nahiyesi.
Hoşiret	: Hanak-Dilekdere
İmir Hasan	: Borçalı
Karzak	: Ahılkelek
Karzamet	: Ahıska-Asmiza
Kenarbel	: Çıldır'ın nahiyesi.
Kertene	: Çıldır-Akkiraz
Kobliyan	: Ahıska'nın kuzeybatısında merkezi Adigön olan bölge.
Kôdas	: Çıldır-Sabaholdu
Koravel	: Çıldır-Sazlısu
Koyundere	: Ahıska-Asmiza
Könk	: Hanak-Arıkonaç
Kumris	: Ahılkelek
Kunduzhev	: Çıldır'ın eski bir köyü olup bugün harabedir.
Kurtkale	: Çıldır'ın nahiyesi.
Kür	: Bugün yanlışlıkla Kura denilen Ardahan suyunun tarihî adı.
Lebis	: Ahıska-Asmiza
Meredis	: Çıldır-Gölebakan

Meşe Ardahan	: Ardahan'ın Hanak ve Damal ilçelerini içine alan bölgenin eski adı.
Meyram	: Çıldır-Meryem
Moraguval	: Ahılkelek-Mirakval
Niyala	: Ahıska-Asmiza
Niyalaxor	: Bir kısmı Çıldır bir kısmı Ahılkelek'te coğrafi bölgenin adı.
Oğuzlu	: Arpaçay'ın köyü.
Okşit	: Çıldır-Horozöten
Ölçek	: Ardahan'ın köyü
Örüşet	: Hanak-Oğuz yolu
Panaket	: Ahıska-Asmiza
Pasin	: Erzurum'un Hasankale ilçesi, Pasinler.
Persa	: Ahıska'nın köyü.
Posxov	: Ardahan'ın Ahıska sınırındaki ilçesi.
Rabat	: Çıldır-Yıldırımtepe
Sabadur	: Çıldır-Kuzukaya
Samavat	: Kars-Yücelen
Sikerep	: Çıldır-Kotanlı
Suxara	: Çıldır-Yakınsu
Şavşet	: Artvin'in ilçesi.
Tatalet	: Çıldır-Baltalı
Tezeköy	: Ahıska-Asmiza
Tümük	: Ahıska-Asmiza
Urta	: Çıldır-Gölbelen
Van	: Ahıska-Asmiza
Varnet	: Ahıska-Asmiza
Vartmana	: Çıldır-Kaşlıkaya
Vaşlop	: Çıldır-Övündü
Vel	: Hanak-Sevimli
Xevat (Xavet)	: Ahılkelek
Xirtız	: Ahıska-Asmiza
Xilevan	: Çıldır-Doğankaya
Yeni Beğrexatun	: Çıldır'ın köyü.
Yerli Çayis	: Çıldır-Kayabeyi
Yusufeli	: Artvin'in ilçesi.
Zerebük	: Çıldır-Dirsekaya
Ziğaristav	: Çıldır-Öncül
Zurzuna	: Çıldır ilçe merkezinin eski adı.

1 Süem: Sonuna kadar açık haldeki başparmakla işaret parmağı arasındaki mesafe.

2 Bu şiirin tamamı şöyledir:

İster ihtiyar ol ister nevcivan
Bu dünyada bâki kalan öğünsün
Meraksız fikirsiz gamsız her zaman
Başatan şâd olup gülen öğünsün.

Müddet-i Hazreti Âdım'dan beri
Okunmaz defteri bilinmez sırrı
Bu dünyadan gitti nice bin biri
Ahretten dünyaya gelen öğünsün.

Şenlik der bu dünya fanidir fani,
İskender Ürستم Süleyman hanı
Ecel pazarından kurtarıp canı
Azrail'den mühlet alan öğünsün.

